

Gustaf Adolfs Akademiens estlands- svenska undersökning

Pristävling: Frågor om vallning och vallare.

Av läroverksadjunkten Nils Tiberg.

Tidigare anteckningar och insända meddelanden om när man var »må fåre vall» samt nu senast några bidrag från ett par av de estlands-svenska lärarna, som i somras hade kurs i Uppsala, ha föranlett följande lilla frågelista. Vi vill gärna ha skildringar av *vallningen* och *betesgången* och allt som står i samband därmed, särskilt *vallbarnens* eller äldre *vallares* villkor och sysselsättningar.

För att få många deltagare ämna vi — liksom Nordiska museets avdelning av undersökningen — ordna det hela som en pristävling, men då vi behöver upplysningar från så *många bygder* som möjligt, kommer vi att utdela ett förstapris på 30 kr. inom *varje* särskild bygd varifrån medverkan vinnes. Vi skilja därvid mellan kustborna och de olika öarna men vid behov även mellan kommuner. Antalet förstapris kan alltså inte nu anges. Den som inte vinner första priset inom sin hemort blir ihågkommen med andra eller tredje pris om 20 resp. 10 kr. Skulle någon bland första pristagarna visa sig ojämförligt överlägsen i fråga om svarets värde och omfång, så höjes prissumman för honom eller henne över 30 kr.

Den som vill deltaga får om han så önskar gärna hos Landsmålsarkivet, adress *Uppsala*, begära papper och kuvert. Skriv eljes helst på »brevkvart», d. v. s. den vanliga storleken av brevskrivningsblock, och skriv helst bara på ena sidan av papperet. Den som har »helark» — de största blad som säljas, vikta en gång — kan dela bladen först efter vikningen och sen en gång till, så blir det 4 blad, som är bekvämare både för skrivaren och för mottagaren.

Ojämförligt bäst är att skriva på folkmålet, men då skall *översättning* göras *efteråt* på *särskilda* blad. Tävlade som ge goda bidrag på dialekt har givetvis fördel därav vid prisbedömningen. Stava så naturligt det går; vi skall säkert förstå.

Vallning.

Fick djuren gå för sig själva (viss tid?) eller var vallare alltid med? Hur kallas dessa olika betessätt? Vilka djur vallas? Hästarna fordom? Gick hingsten med mårarna en tid? Följde stona honom då? Hände det att stoet följdes även av fjolårsfölet, så att hon gick med två föl?

I vilken ordning betar man olika betesmarker? Var fanns bästa betet? Vilka örter och lövsorter tyckte djuren bäst om? Uttryck för att mjölken tar smak av visst bete? Kor och svampar! — Var alla byns kor i en hjord? Hur kallades den? Hur kallas en lång rad av kor? — Varför vallar man? (Behövde djuren vänjas? Betade de på vida stränder? på renar invid växande gröda? i djupa skogar?) — Hur kallas djur som förirra sig eller flyga över gårdsgårdar? Hur hindrar man dem?

När släpper man ut djuren? på bestämda dagar eller efter märken i naturen (då en viss växt blommar el. dyl.)? Hur kallas det att släppa ut första gången om våren; att släppa ut varje dag? Uttryck för djurens ysterhet först om våren? Minnen av djurens utmärklade tillstånd efter vintern förr i världen? När slutar vallningen för året? Hur kallas det att sätta djuren på stall igen? Hur ofta få de komma ut ur huset om vintern?

Hur dags går man till och från betet (tidigt om våren, under högsommaren, om hösten)? Hur sent är man ute olika årstider? Går man alltid hem att mjölka middag eller går man aldrig hem mitt på dagen? Hur ofta mjölkar man? Hur kallas omgångarna? Tiden mellan omgångarna? Fördes alla djur hem? Blev djuren ute över natten någon tid? Gjorde man upp eld? När? Orsak? Sov man ute när djuren låg? Var? Hur kallades viloplatsen?

Brukade de gamla låta djuren gå ut över stål, t. ex. ett par lövknivar i kors? En-käppar över kohusdörren? Hur rökte man och hur läste man? Slog man djuren under buken med en *sprot*, då de första gången släpptes ut? Skulle man

säga inte 'korna' utan *bälgjarn*, inte 'fären' utan *bräkjarn*, inte 'hästen' utan *knäggjarn*? Något medel att få dem att gå snällt hem till sommarn? Brukade man passa på att stänka vatten över vallbarnet första kvällen? Sade man något då? Kom korna alltid hem till första middagsmjölkningen med blomkransar kring hornen? Hur bundos de: vilka blommor? hur placerades de? vad avsåg man? Har man talat om *vall-kako*, om *gudmors-kako*, om *skogsmorans* el *skogälans bröd*? Vad var det? Fruktade man vargen? Historier av gammalt om honom?

Konamn! Hade tjurarna namn? Hästarna? Namnens betydelse? — Hade man djuren märkta? i öronen? (namn på märkena?) svinen ringade? (hur?) Hur och var gick svinen? Rop att locka djuren med? att driva på dem med? att skilja fåren med? Skällor: gjutna? av trä? av bleck? Konstruktion och namn på delarna. Uttryck för skällans ljud. Vilket djur får skällan: slås korna om ledningen? Hur användes och kallades hästskramlan (en smattrande träsnurra)? Hände det att man fick gå skallgång efter försvunna djur?

Hade man till vallare endast barn? även gamla? Hur många för en by (eller annan grupp som höll djuren ihop)? Hur »handlade» man vallbarn? Lön förr och nu: efter gårdar? efter jordens storlek? Vallarens utrustning: kläder, redskap, matsäck? Kokade man var dag? Vallhorn el. dyl.? Beskriv! Rita! Hur blåste man? Vallrop? Flera olika för olika tillfällen? Är vallvisor eller vallböner kända? Höll man vid något tillfälle fest för vallhjonen? Hade esterna i grannskapet likadant?

Hur sysselsatte sig vallbarnen under vallningen? Hade de vissa *arbeten* att utföra (binda kvastar, »bind sockar», göra vidjeband, göra korgar)? Brukade de slöjda med sina knivar eller göra näverarbeten?

Berätta hur de *lekte* under sommarens gång: när man vallade vid strand, i skog, på gårdenar.

Rita upp och beskriv deras visselpipor och »furror» el »durror», deras »säve-dockor», sävfåglar, och båtar, deras »kor» och andra kreatur som de gjorde åt sig, likaså deras »boa-bissar» el »sprädd-bissar» och »kork-bissar», »tufol-bissar» eller »flodd-bissar». Brukade pojarna göra sig alpipor att röka i? Vad rökte man? Hade de styltor att gå på? Brukade de riva ner kråkbön o d? Fanns »kråkdankleken» utom på Runö? Brukade man »spritt brätt» stående? Rita upp! Beskriv kojorna, »leikstogha», som barnen ibland byggde, och berätta om lekarna däri.

Brukade flickorna binda kransar åt sig själva? Gjorde man »kikar» av hankar? Rita upp! Berätta hur man lekte »mor och far och barn», »skola», »bön» m. m.

Beskriv egentliga *lekar* som vallbarnen tyckte om. — Lekar med stenar: »fäm stäinar», »blunder-leiken», »blind kuda», »stäin-späln». Kände man överallt »krok-laiken»: små träkrokar flyttades uppåt på grenarna av ett »träd». Kände man namnen »ker te Rävöl», »galgas», »galgspäte»? Vad hade man att »mangla» med el hur reglerades flyttningen? Vad fick den utföra som kom sist? — Hur gjorde man upp planen, när man ville springa »Jerusalem»? Började man med ett kors? Rita! Kunde den leken ha något annat namn? »Jungfrudans»? — Beskriv »skrecke-leiken» utförligt; gör gärna en planritning på ett särskilt blad (men skriv då *inte* på andra sidan av *det* bladet.

Känner man till leken »ker stäinar» eller »trips traps trull», när man gissade i kapp, i vilken hand kritbiten el griffeln fanns, och man fick ett tecken på brädan el tavlan för rätt svar? Hur gjorde man med den som blev sist: hur fick man brädan el tavlan renstruken? — Har man brukat »läik tärv» med knivkastning och flyttning av pinnar i hål efter uppskurna torvor? — Brukade man leka göm-lekar? Kunde man rent av leka med djuren? Berätta om djur som vallaren blev särskilt god vän med.

Det är inte godtyckligt som jag här i leknamnen stundom skriver *ai*, stundom *äi* och stundom *ei*. Varje namn anföres på folkmålet i den trakt där leken finns upptecknad.

Svaren böra sändas till *Landsmålsarkivet*, adress *Uppsala*, före den 1 december! Vi tillönska gamla och nya meddelare några glada stunder med sina barndomsminnen.